

RICHARD MÜNCH VOLUNTARISZTIKUS TÁRSADALOMELMÉLETE

Utólag teljes bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy századunk nyolcvanas éveit az új társadalomelméleti paradigmák formálódásának évtizede. Meggyőző és igen tekintélyes listát állíthatunk össze a jelentős társadalomelméleti kísérletekről akkor is, ha csak tallózunk az évtized nagy munkái között. Említhetjük Niklas Luhmann funkcionális strukturalizmusát, a posztmodern felvilágosodáskritikát, Habermas kommunikációs cselekvéseméletét, a Maturana és Varela nevével jelzett radikális konstruktivizmust – és még sorolhatnánk Manfred Frank, Karl-Otto Apel és mások kísérleteit.¹ Az új paradigmák formálódásában és a paradigmák körüli valamint közötti vitában szerény helyet foglal el, s nálunk mind ez ideig teljesen reflektálatlan Richard Münch általa voluntarisztikusnak nevezett társadalomelmélete. Münch elméletének fogadtatása annak ellenére alakult így, hogy sok tekintetben számos új – eddig többé-kevésbé figyelmen kívül hagyott – problémát igyekszik tematizálni, szisztematikus elméleti rendszerbe foglalni és a diszkusszió körébe vonni.

Az 1945-ben született Richard Münch első munkái már mutatják érdeklődésének fő irányait és témáit: *Mentales System und Verhalten* (Tübingen, 1972), *Gesellschaftstheorie und Ideologiekritik* (Hamburg, 1972), *Legitimität und politische Macht* (Opladen, 1976), sőt már első átfogó rendszerelméleti kísérlete is megjelent 1976-ban, *Theorie sozialer Systeme. Eine Einführung in Grundbegriffe, Grundannahmen und logische Struktur* címmel (Opladen). Legjelentősebb munkái mégis a nyolcvanas évek közepétől látnak napvilágot. Időrendben: *Die Struktur der Moderne* (Frankfurt, 1984), *Die Kultur der Moderne* (Frankfurt, 1986), *Theorie des Handelns* (Frankfurt, 1988). E terjedelmes munkák mind átfogóbb és rendszeresebb kibontásai Richard Münch társadalomelméletének.

Voluntarisztikus szociológiaelmélet

Elméletének jellemzésére Münch a voluntarisztikus jelzöt tekinti a legkifejezőbbnek, s ezzel a megjelöléssel egyidejűleg hármast viszonyt akar megragadni. Először: elhatárolódást a nagy elméleti tradícióktól, jelesül a pozitivizmustól és az idealizmustól, illetve különböző irányzataiktól. Ebben Parsonshoz kapcsolódik, aki „a voluntarisztikus cselekvéseméletet két irányban is lehatárolja, mégpedig egyrészt a pozitivistá-utillarista cselekvésemélet irányában, amely a cél-eszköz-választás hármasságán kívül nem ismer egyéb szelekciós kritériumot, s így mindössze a tény-

leges (*faktische*) rendszereket képes megmagyarázni; másrészt az idealista cselekvésselméletek irányában – amilyen például a német idealizmus –, amelyek a cselekvést mint szellemi objektívációt fogják fel és így csupán eszmei (*ideelle*) rendszerekről képesek felvilágosítást adni.”² Ez az elhatárolódás mármint másodsorban Műnch számára nem további, újabb egyoldalúságot jelent, hanem annak a nézőpontnak a lehetőségét nyújtja, amelyből e két elméleti vonulat egymással szoros kapcsolatban – vitában és kölcsönhatásban – áll, s így mind az elmélettörténetben, mind érvényességét tekintve csupán együtt, egymás kiegészítéseként kezelhető. A két irányzat összekapcsolásának kísérlete az elmélettörténetben olyan elődökre támaszkodhat – véli Műnch –, mint Kant, Durkheim, Weber és természetesen és kiváltképpen Talcott Parsons, aki az összekapcsolást tárgyelméleti és metaelméleti szinten egyaránt megkísérelte konkretizálni. „Az okcidentális gondolkodás eme két szembenálló alapirányzatának, az idealizmusnak és a pozitívizmusnak az integrációja az emberi tevékenység voluntarisztikus elméleti keretei között – Talcott Parsons alapvető és meghatározó törekvése és iránya. Metaelméleti szinten ez az alap téma a következőképpen fogalmazható meg: Hogyan lehetséges olyan cselekvésselmélet, amely egyesíti magában a teoretikus absztrakciót és a történeti-empirikus specifikációt, az oksági magyarázatot és hermeneutikus megértést? Tárgyelméleti szinten a kérdés ez: Hogyan lehetséges a szabályozottságot és az individuális autonómiát egymáshoz kapcsoló emberi cselekvés?”³

A harmadik összefüggés, amelyre az elmélet voluntarisztikus elnevezése utal, kissé eltér az előzőktől és a szociológiai elmélet önállóságát érinti. A makroszintű voluntarisztikus szociológiai elmélet csupán látszólag, a hagyományos filozófiai doktrínák szükségképpen egyoldalúsága felől tekinthető különböző filozófiai irányzatok keverésének, kibékítésének avagy voluntarista vegyítésének. Ha ugyanis a szociológiai elmélet tárgya a rendszerszerű emberi tevékenység, akkor a cselekvés makroszintű elmélete feltétlenül önálló, öntörvényű elméleti teljesítmény, legalábbis abban az értelemben, hogy nem a különböző filozófiai iskolákhoz, irányzatokhoz, hanem magához a rendszerjellegű tevékenységhez kell igazodnia, s a filozófiai tradíció különböző teljesítményei csupán annyiban fontosak számára, amennyiben e rendszerszerű emberi tevékenység egy-egy oldalát, megjelenési formáját értelmezik. Ebből a szempontból a filozófiai rendszerek következetessége igencsak problematikus – akár ontológiák, akár ismeretelméleti konstrukciók⁴ –, mivel különböző jellegű egyoldalúságok (elvontságok) szisztematikus doktrínáiról van szó, szemben a szociológiai makroelmélettel, melynek szisztematikusága „anyagának” (nem szívesen mondjuk: tárgyának) rendszerjellegéből következik.

Mindenesetre Műnch is világosan látja, hogy az átfogó szociológiai elméletek és a filozófiai doktrínák viszonyának tisztázása nagyjából további vizsgálódást igényel.⁵ Ezúttal mindössze azt kell kiemelnünk, hogy Műnch voluntarisztikus szociológiája az érintett filozófiai doktrínákat egyrészt nem filozófiai szempontok szerint, másrészt nem is önkényesen kapcsolja össze. Mármint az így felfogott szociológiai elméletnek – Műnch szerint – két, egymással szorosan összefüggő szférát, egyrészt a tevékenységet, másrészt az általa létrehozott, egyszersmind meghatározó rendszert kell megragadnia.

Szisztematikus cselekvésselméleti koncepciójának kidolgozásában – Parsonst követve – Münch kiindulópontja egy analitikus séma felvázolása, melyben a tevékenység alapelemei egyrészt a szimbólumok, másrészt a cselekvésaktusok. A szimbólumok a legmagasabb szintű komplexitástól a legmagasabb szintű rendezettségig (komplexitásredukció), a cselekvések pedig a legmagasabb fokú kontingenciától a legbizonyosabb prognózisig (*zu höchster Voraussagbarkeit*), a legerőteljesebb kontingenciaszűkítésig variálódhatnak.⁶ A tevékenységrendszerek mármost úgy tekinthetők, mint amelyekben a szimbólumkomplexitás és a tevékenységkontingencia különböző módokon létrejövő kombinációkat alkot. Parsons AGIL-sémája szerint „az alapelemeknek és alapsajátosságainak a relációiból a szimbólumkomplexitás és tevékenységkontingencia négy és csakis négy alapviszonya jöhet létre: generalizáció (L), specifikáció (G), záródás (I) és nyitás (A), mégpedig a következők szerint:

- A. Legmagasabb fokú szimbólumkomplexitás és legmagasabb fokú cselekvés-kontingencia (nyitás).
- G. Legmagasabb fokú szimbólumkomplexitás és legalacsonyabb fokú cselekvés-kontingencia (specifikáció).
- I. Legalacsonyabb fokú szimbólumkomplexitás és legalacsonyabb fokú cselekvés-kontingencia (záródás).
- L. Legalacsonyabb fokú cselekvés-kontingencia (generalizáció).

E séma alkalmazása a *conditio humana* területén a következőket eredményezi: „A cselekvés és négy szélső pontja a cselekvő környezetének (*Umwelt*) négy elkülöníthető dimenzióját alkotja, nevezetesen a fizikai-kémiai folyamatok környezetét, a materiális adottságokat (A), a többi cselekvő céltételezését, a kollektív és individuális céltételezéseket (G), a közösségek és individuumok közötti konfliktusokat a társadalmon belül (I) és az emberi tevékenység értelemkonstitúciónak transzcendentális feltételeit (L)”.⁷

Hasonlóképpen ábrázolható – és vizsgálendő – továbbá az emberi magatartás is mint adaptív (A), célorientált (G), szociális (I) és szimbólumértelmező tevékenység (L). A szociális tevékenység vagy a közösségi cselekvés ehhez hasonlóan szintén ábrázolható, illetve felbontható az AGIL-sémában. Kétségtelen, hogy az így kialakított sémarendszer nehezen áttekinthető és meglehetősen bonyolult, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az egyes analitikus klasszifikációkat Münch még tovább bontja – ugyancsak az AGIL-séma felhasználásával – s egy olyan összetett hálónak vagy inkább táblázattá bővíti, amely legalábbis helyenként meglehetősen önkényesnek és erőszakoltnak tűnik. Ezért nem követjük őt tovább a koordináta-rendszer útvesztőjében, helyette inkább az elmélet inspiratív oldalait vesszük szemügyre.

Kétségtelen, hogy Münch voluntarisztikus elméletének egyik legfontosabb terminusa az interpenetráció. Mint sok más fogalom és elméleti kiindulópont, ez is Parsonstól származik.⁸ Parsonstól eltérően és Niklas Luhmann-nal ellentétben – aki a rendszer–környezet viszony sajátos eseteként fogja fel az interpenetrációt, melyben az egyik rendszer a másik rendszer környezetét alkotja és viszont⁹ – Münch e terminussal egy általános elvet jelöl, melyet az elmélettörténetre, a struktúraváltozásra és a cselekvésdinamikára egyaránt alkalmazhatónak tekint. Az elmélettörténetben Kant adja Münch szerint az első példát az interpenetráció elvének alkalmazására, azáltal, hogy „a modern természettudományos megismerést nem egyszerűen az empirikus tapasztalatok szokásos generalizációjaként fogja fel – miként Hume empirizmusa –, és másfelől nem egyedül az észelvek logikai dedukciójának tekinti – miként Descartes racionalizmusa –, hanem az elméletalkotás és a tapasztalat kölcsönös áthatásának (*Durchdringung*)”.¹⁰

Röviden tehát a – talán nem túlzottan szerencsés – interpenetráció fogalma legalább két, egymástól különböző folyamat, tényező olyan kölcsönös összefonódását jelenti, amelynek következtében valamilyen újszerű szféra (tevékenység, norma, struktúra) alakul ki. A modern struktúrákra nézve tipikusan ilyen interpenetrációs kérdésfeltevés Max Weber híres vallásszociológiai bevezetője, melynek Münch a következő pozitív és általános megfogalmazását adja: „Weber felfogása szerint a modern racionális kapitalizmus interkulturális összehasonlításban távolról sem a tisztább ökonomizálás révén különül el a kapitalizmus korábbi, létező formáitól. Ismérve éppenséggel a nem ökonómiai elemmel való összekapcsolódás [...] Ez egyfelől a gazdasági tevékenységnek a közösségi konszenzusképzésbe való beépítését jelenti, másfelől pedig összefonódást a cselekvés racionális igazolásának folyamataival a szociális-kulturális diskurzusokban [...] A modern racionális kapitalizmus a gazdasági tevékenység olyan rendszere, amelyben a tiszta hasznossági orientáció alrendszere a gazdasági cserében a szociális-kulturális diskurzus, a társadalmasítás és a kollektív céltételezés nem gazdasági rendszerével az interpenetráció révén kapcsolódik össze”.¹¹ Az interpenetráció eme felfogását és a Luhmann-féle értelmezéssel szemben igazolható termékenységét – mondja Münch – akkor értékelhetjük kellőképpen, ha közelebről szemügyre vesszük a modern társadalmakban lezajló strukturális differenciálódás hagyományos, illetve az interpenetráció elvén alapuló tematizálását. Mint ismeretes, a modern társadalmak strukturális differenciálódását tárgyaló szociológiai elmélet – így N. Luhmann, M. Willke, G. Taubner koncepciója – szükségképpen szembekerül azzal, hogy nem képes kielégítő magyarázatot adni, legfeljebb praktikus áthidaló ötleteket nyújt a ténylegesen megvalósuló rendszerkoordináció alapjára és lehetőségeire.¹² Ennek alapvető oka abban van, hogy a strukturális differenciálódás fogalma egyidejűleg jelent és szorosan összekapcsol két jelenséget: az alrendszerek elkülönülését és az alrendszerre jellemző egysíki – jóllehet bináris elvek szerint működő – racionalitás kikristályosodását. Közvetlenül Luhmann nézeteit kritizálva Münch azt állítja azonban, hogy a funkcionális rendszerelmélet differenciálódás-tézisével „Luhmann egyáltalán nem a modern gazdaság és politikai rendszer specifikumát ragadja meg. A modern

gazdaság sajátos vonása ugyanis éppenséggel nem a differenciálódás, hanem az interpenetráció [...] és a modern politikai rendszer is éppen ellentétesen működik: a politikai rendre és jogra épülő politikai rendszer csupán a közösségi kapcsolatok univerzalizálódása, a politika és a közösség interpenetrációja alapján érthető meg.”¹³ Másként fogalmazva: a modern politikai rendszerek differenciálódása ennek folytán nem vezet a részrendszerek által formált részracionálisok kölcsönös elszigetelésére és a kommunikáció lehetetlenségére, mert maguknak a rendszereknek a kialakulásában az interpenetráció, azaz a meglévő rendszerlemek kölcsönös egymásba való átmenete döntő jelentőségű. A funkcionális rendszerelmélet, a rendszerdifferenciálódás problémájának tárgyalása ezen elméleten belül éppenséggel megfordítja a tényleges összefüggést: tételezi a szétválasztódást, vagyis a gazdaság fokozódó ökonomizálódását, a politikai szféra politizáltságát, a kultúra és a tudomány intellektualizálódását, hogy azután utólagosan kísérletet tegyen kapcsolataik megkonstruálására. A valóságos folyamat ezzel szemben – Műnch szerint – az, hogy a meglévő struktúrák és alrendszerek interpenetrációja révén kialakuló, új al-, illetve részrendszerek kapcsolata azokkal a szférákkal, amelyekről leváltak, nem problémamentes ugyan, de elvileg mindenestre lehetséges.

A modernség struktúrája és kultúrája

A hagyományos felfogásokkal szemben tehát – egyszersmind olyan elődök munkáira támaszkodva, mint Max Weber, J. Needham és B. Nelson¹⁴ – a modern kultúra éppenséggel nem az egyes tevékenységi szférák merev széttagolása révén különbözik a tradicionális társadalmak kultúrájától és struktúrájától, hanem azáltal, hogy a differenciálódás az interpenetráció mechanizmusainak működésével megy végbe. Összehasonlítva ezzel a modern dinamikával például a tradicionális Kínát vagy Indiát: „Kínában magasan fejlett technikai-gyakorlati gondolkodást találunk az empirikus pozitívizmus értelmében, ezzel szemben az absztrakt racionalizmus jóval fejletlenebb, továbbá ebben a helyzetben a racionalizmus és az empirizmus élesen elkülönül. Indiában az absztrakt gondolkodás, a racionalista idealizmus rendkívüli fejlettségét találhatni és fellelhetők az empirikus-pozitivistá gondolkodás imponáló megnyilvánulásai, teljesítményei is. Csakhogy mindkét irány a mögöttük álló szociális rétegek szerint teljességgel elkülönült egymástól.”¹⁵ Az egyes szférák csaknem hermetikus bezártsága és kapcsolathianyja először az európai kontinensen oldódik fel a reneszánsz időszakában. „Az itáliai reneszánsz kapcsolja össze először e két gondolati irányt. Itt figyelhető meg a történelemben első ízben ezek kölcsönös egymást áthatása, melynek első minőségileg új eredménye a racionális tudományos kísérlet, ellentétben a korábbi, pusztán empirikus próbálkozásokkal. Ez a fejlődés folytatódott az angol tudományos közösségekben a 17. században és szélesedett ki az azt követő évszázadban Európa-szerte és az Egyesült Államokban.” [Ugyanez a kölcsönös áthatás] „érvényesült a kibontakozó nyugati szociális rendszerekben, legalábbis tendenciájában és összehasonlítva a premodern, nem okcidentális szociális rendszerekkel. Az okcidentális szociális struktúra sajátossága ugyanis éppen a normatív rendnek az összekapcsolódása az érdekartikulációval és

a változások irányában való nyitottsággal; az általános érvényesség követelményeinek az összekötése a konkrét specifikációkkal – beleértve ezek mindenkor meglévő konfliktusait is”.¹⁶

A kérdés mármost természetesen az, hogy az interpenetráció működésének feltételei közepette hogyan zajlik az egyes alrendszerek kialakulása és intézményes önállósulása. Münch úgy véli, ebben a folyamatban különös szerep jut (a) az interpenetrációs mezőknek, (b) a normáknak és végül (c) a konstrukciós elvnek. Az interpenetrációs mezőket illetően Münch nyomán azt mondhatjuk, hogy két vagy több – korábban már kialakult – szféra közötti kölcsönös áthatások olyan különösen erős intenzitású szféráiról van szó, amelyekben az interpenetráció végülis stabilizálódik és jellegében új alrendszerre kristályosodik, illetve intézményesül. Ez a kristályosodás azonban korántsem valamiféle automatikusan lezajló folyamat, csakis akkor van esélye, ha normatív-konstruktív erővel kapcsolódik össze. A modernség egyik jellemző vonása éppenséggel az utóbb említett normatív-konstruktív jelleg. „Az interpenetráció gondolata mögött álló normatív eszme nem egyéb, mint a modernség eszméje, melyet megintcsak egymással ellentétes értékeszmék összefüggő értékmintává egyesítése jellemez. A konstitutív eszmék a szolidaritás, a szabadság, a racionalitás és az aktív világformálás eszméi. Létrejöttéhez szükséges volt – és ma is az – a felvilágosító racionalitás, a polgári szabadság, a protestáns evilági aszketizmus és az angolszász konstitucionalizmus hagyományvonulatainak az összekapcsolódása. A szolidaritás és az individuális szabadság összekapcsolódását intézményesített individualizmusnak, a racionalitás és az aktív világformálás összefonódását módszeres-rationális aktivizmusnak nevezhetjük”.¹⁷ Ugyancsak az interpenetrációs zónákban lezajló összekapcsolódások, s mögöttük egyfelől a személyiségformálódás (interiorizáció), másfelől az intézményesítés között közvetítő normák működéseként, illetve a konstitutív tevékenység összehatásaként értelmezhetők a modern kultúra olyan további meghatározó vonásai, mint az univerzalizmus és a racionalizmus.¹⁸ Mármost a modernség kulturális mintája eme négy alapelemének (individualizmus, univerzalizmus, racionalizmus, aktivizmus) a kialakulása mind az elmélettörténetben, mind pedig a reáltörténelemben egyfelől nagy ívű kitekintés lehetőségét adja Münch számára, másfelől megalapozza a modern okcidentális kultúrák kialakulásának konkrét és összehasonlító elemzését. Ez utóbbi program megvalósítása a cél a *Kultur der Moderne* két kötetében, ahol Münch Anglia, Amerika (az Egyesült Államok), Franciaország és Németország modern kultúrájának intézményes kiépülését vizsgálja.

Az előzők alapján azt mondhatjuk, hogy mindenekelelt az interpenetráció elvéből következik a modernség – és a modernség kulturális mintái – sajátos felfogása. Münch szerint ugyanis a modernség seholsem egyszerűen a tradicionalizmus tagadása, hanem a tradicionalizmus és a sajátosan modern értékek valamint struktúrák egyfajta kölcsönhatása, összefonódása. Ez a kölcsönös áthatás a különböző régiókban és országokban eltérő feltételek közepette, egymástól különböző intézményeket létrehozva ment végbe, s ennek megfelelően különböző modernizációs utakat, „modelleket” alakított ki. Például: „A politikai rend demokratizálása Angliában a tradicionalizmus és a modernség sajátos, viszonylag stabil szimbiózisához vezetett. Ezzel szemben Franciaországban mindmáig feloldatlan konfliktus figyelhető

meg a vallásos tradicionalizmus és a szekularizált modernség között. Hasonló konfliktus tapasztalható Németországban és Olaszországban is”.¹⁹ Ehelyütt nincs módunk arra, hogy rövid áttekintésünkben akárcsak egyes elemeket kiemelve nyomon kövessük Münch történeti szociológiai vizsgálódásait, csupán nagy általánosságban utalhatunk azoknak a sajátos intézményeknek a részletesebb tárgyalására, amelyeket a modernizáció kulturális mintái sajátos nemzeti intézményeinek tekint. A konkrét történelmi feltételek közepette kibontakozó modernizációt illetően Anglia, Amerika (az Egyesült Államok), Franciaország és Németország egy-egy intézményét például a racionalizmussal kapcsolatban tárgyalja Münch. Így Angliában a *common sense* kialakulását és történetét, Amerikában a konkurenciát és a gyakorlatiasságot, Franciaországban a szellemet (*esprit*) és a deduktív következtetést. Így Angliában a tradíció és a modernség összekapcsolódása, Amerikában a partikularizmus és az univerzalizmus konstitutív kölcsönhatása, Franciaországban a rutin és a forradalom dialektikája, Németországban pedig a konformitás és az elidegenedés kölcsönhatása az egyes szférák interpenetrációs folyamatainak a forrása.²⁰

A fogadtatásról

Ebből az igencsak elnagyolt vázlatból is (mely szükségképpen mellőzi Münch elméleti fejlődését, elmélettörténeti interpretációit, tárgyszintű és metaelméleti distinkcióit stb.) kitűnhet, hogy olyan elméleti teljesítményről van szó, amely átfogó rendszerben tematizálja a társadalomelmélet és módszer aktuális problémáit, s számos tekintetben új megközelítést jelez, rivális koncepciót a kortárs elméleti erőfeszítésekkel szemben.²¹ Eképpen méltó társa korunk olyan teljesítményeinek, mint Luhmann elmélete vagy Habermas kommunikációs cselekvésemélete. Ennek ellenére Münch Németország határain kívül mindmáig alig ismert – s ez alól Magyarország sem kivétel –, és a német társadalomelméleti diszkusszióknak is csupán elvétve részese vagy tárgya. Jellemző példája ennek a mellőzésnek éppen Habermas egyik legújabb megnyilatkozása, nevezetesen *A nyilvánosság szerkezetváltozása* újabb kiadásához írott előszava. Habermas kritikai visszatekintése csaknem harminc évvel ezelőtt írott szövegére számos helyen – így például a polgári nyilvánosság kialakulását illetően – Münch interpenetrációfogalmához igen közel álló gondolatokat fogalmaz meg, többek között a tradicionális „népi” diszkurzus és a reprezentatív nyilvánosság kapcsolatáról, továbbá a modern nyilvánosságnak a belső feszültségekből eredő öntranszformációs potenciáljáról.²² A különben igen pontosan jegyzetelő Habermas ezúttal meg sem említi a vele mind elméleti-módszertani, mind pedig néhány konkrét kérdésben vitázó Richard Münch nevét és idevágó munkáit. Nyilvánvalóan nem elfogadható magyarázat, hogy Richard Münch más teoretikus nemzedékhez tartozik, mint Habermas vagy Luhmann, hogy csaknem húsz évvel fiatalabb náluk.

Münch elméletének két sajátosságát említhetjük meg – egy elsősorban formai, vagy annak tűnő vonást s az elmélet jellegét egészében érintő tartalmi vonást – mint a (másutt talán kevésbé, azonban) Németországban igencsak szokatlan mellőzöttség lehetséges okát.

Az egyik az elméleti kifejtés formalizmusa és bonyolultsága. Szó volt már róla: az elméleti összefüggések ábrázolására Münch a Parsons-féle AGIL-sémát használja fel, mégpedig oly módon, hogy a négy jelölés egy álló téglalap csúcsaira kerül. Mármost ez a téglalap úgy helyezkedik el az egymást derékszögben metsző függvény tengelyek között, hogy a vízszintes tengely a cselekvéskontingencia szűkítés-bővítés vonalát, a merőleges a szimbólumkomplexitás szűkítés-bővítés vonalát jelenti, amikor is természetesen az origó a legalacsonyabb szimbólumkomplexitás és a legalacsonyabb cselekvéskontingencia metszéspontja. Együttal pedig az AGIL-téglalaphoz az integrációt jelölő csúcsa is. Nos, az interpenetráció révén a téglalapon belül ábrázolt interpenetrációs mezők az origó felé átlósan sűrűsödve igen bonyolult négyzethálórendszer hoznak létre, melynek két módfelett problematikus következménye van. Egyrészt a különböző szférák közötti kapcsolatrendszerek e sémája – az ábra eredeti céljával éppen ellentétesen – nem megvilágítja az összefüggéseket, hanem az integráció felé haladva egyre kibogozhatatlanabb; másrészt viszont a sémát, illetve a többszörösen egymásba kapcsolódó és szinte automatikusan – mindenestre grafikusán nehézség nélkül – felrajzolható négyzeteket a szerzőnek kényszerűen ki kell töltenie, amiből azután esetlegességek sora, alkalmanként azonnal nyilvánvalóan önkényes klasszifikáció adódik. Ez viszont kétséget kelt az olvasóban aziránt, érdemes-e a megértés szándékával felderítenie az egész bonyolult sémarendszert.

A másik megjegyzés immár tartalmi jellegű, s Münch kikerülhetetlen elméleti optimizmusát érinti. Ez az elméleti optimizmus nem azzal függ össze, hogy Münch rendületlenül bízik a modern struktúrák és társadalmak konfliktusfeldolgozó és önkorrektív kapacitásában, s nem is arra a már említett, az interpenetráció elvében megfogalmazódó alapállásra utal, miszerint a modern struktúrák differenciálódásából adódó részrendszerek kapcsolatai elvileg és lehetőség szerint eleve adottak. A probléma az, hogy Münch elmélete – nem utolsó sorban éppen az interpenetráció elvének következtében – nem ad módot a modern társadalmak kétségkívül meglévő, feloldatlan és súlyos következményekkel járó ellentmondásainak, illetve a társadalom patológus jelenségeinek a tematizálására. Márpedig korunk és a közelmúlt gondolkodói a társadalomelmélet megbízhatósági kritériumai között kitüntetett szerepet tulajdonítanak annak, hogy valamely elmélet mennyiben képes tematizálni vagy éppenséggel kiindulópontnak megtenni a társadalompatológia jelenségek körét. E tekintetben talán elegendő a frankfurti iskolára, Foucault-ra, Derri-dára vagy éppenséggel Habermasra utalnunk.

Hogy további elméleti munkássága során sikerül-e Münchnek ezt a problémát feldolgoznia, s amennyiben megkísérli a társadalompatológia problémáját tematizálni, akkor hogyan alakul át az interpenetráció elve s az elmélet egésze, ma még megválaszolhatatlan kérdés. Biztosan állíthatom azonban, hogy Richard Münch korántsem tette le a tollat.

Jegyzetek

1. Ezek egy részéről részletesebben beszámol Csepeli György–Papp Zsolt–Pokol Béla: *Modern polgári társadalomelméletek*. Gondolat, 1987. Továbbá Pokol Béla: *A szociológiai elmélet új útjai*. Akadémiai Kiadó, 1988.
2. Münch, R.: *Theorie des Handelns*. Suhrkamp: Frankfurt/M. 1988, 38–39.
3. Münch, R., *uo.*, 12. A kérdések kanti fogantatása korántsem véletlen, s nem is erőszakolt. Erre magánál Parsonsnál explicit utalás: Parsons, T.: „A Paradigm of the Human Condition” in: *Action Theory and Human Conditions*. New York, 1978, 370–371. Egyébiránt éppen Parsons elmélettörténeti kapcsolódásainak értékelésénél érdemes utalni Münch Luhmann-kritikájára. Vö. Münch, *uo.*, 476–480.
4. Erre utal a hagyományos filozófiai álláspontoknak már Heidegger által is jelzett ellentmondása, melyet azután Hans Albert Münchhausen-trilemmaként fogalmazott meg. Vö. Heidegger, M.: *Lét és idő*. Budapest, 1989, 89. skk. Hans Albert: *Traktat über Kritische Vernunft*. Tübingen, 1969. Részletesebb áttekintéshez Balogh István: *A forradalmi ész kritikája*. Budapest, 1990, 33–37.
5. E tekintetben újabb adalékok várhatók a Suhrkampnál rövidesen megjelenő *Dialektik der Kommunikationsgesellschaft* c. tanulmánytól.
6. Münch, R.: *uo.*, 98–99.
7. Münch, R.: *uo.*, 110–111.
8. Vö. Jensen, S.: „Interpenetration”, *Zeitschrift für Soziologie* 1978, 116–129.
9. Luhmann, N.: *Soziale Systeme*. Suhrkamp, 1987, 286–345.
10. Münch, R.: *uo.*, 28.
11. Münch, R.: *Die Struktur der Moderne. Grundmuster und differentielle Gestaltung des institutionellen Aufbaus der modernen Gesellschaften*. Suhrkamp, 1984, 13–15.
12. Ennek részletesebb elemzéséhez vö. Pokol Béla, *i. m.*
13. Münch, R.: *Theorie des Handelns*, 478–479.
14. Vö. Weber, M.: *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. Tübingen, 1920; Needham, J.: *The Grand Titration*. London, 1969; Nelson, B.: *Der Ursprung der Moderne*. Frankfurt, 1977. Kommentár és újabb szempontok a Wolfgang Schluchter által szerkesztett kötetben, különösen a *Max Webers Studie über Konfuzianismus und Taoismus* c. kötet bevezető tanulmányában, Frankfurt, 1983, 11–55.
15. Münch, R.: *uo.*, 626.
16. Uo.
17. Münch, R.: *Die Struktur der Moderne*, id. kiad., 25.
18. Uo., 531–629.
19. Münch, R.: *Die Kultur der Moderne*. I. köt., 263–264.
20. Ennek az elemzése a *Die Kultur der Moderne* két kötetének tulajdonképpeni tárgya.
21. Erre nézve lásd Münch explicit vitáit N. Luhmann-nal és Habermas-szal a *Theorie des Handelns* c. kötetben.
22. Habermas, J.: *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. „Vorwort zur Neuauflage”. Frankfurt, 1990, 11–50.